

Plaňava, Ivo

Slova, slova, slova ...

In: Plaňava, Ivo. *Jak (to) spolu mluvíme : (psychologie dorozumívání i nedorozumění mezi lidmi)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 1992, pp. 31-38

ISBN 8021004126

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/132057>

Access Date: 16. 02. 2024

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts,

Version: 20220831

Masaryk University provides access to digitized

documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI
ARTS

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University

digilib.phil.muni.cz

6. Slova, slova, slova ...

„Neboť jsem pozoroval, že lidé vůbec nemluví, nýbrž papouškují, to jest nepředvádějí z mysli do mysli věci nebo smysl věcí, nýbrž že mezi sebou vyměňují slova nepochopená nebo pochopená málo a nesprávně. A to činí nejen lid, nýbrž i polovzdělaný dav; ano, čeho je více želet, z velké části i lidé školení, a to proto, že ve slovech je nekonečně mnoho významů (...). Neboť když mluvíce jmenují Boha, anděla, člověka, satana, zákon, hřích, ctnost, neřest atd., ba jmenují-li – mluvíce o věcech hmotných – světlo, temnotu, víno, vodu, vítr, studené, teplé atd., rovněž hladovět, jíst, pít, zažívat, spát nebo bdít, být zdráv nebo churavět atd., nevědí, co je ve své podstatě a jak vzniká to, co jmenují. Z toho plyne, že není velký rozdíl, jakým jazykem kdo mluví – barbarským nebo vzdělaným; neboť všichni nejsme nic než měď zvučící aneb zvonec znějící, pokud mluvíme slova, ne věci – to jest slovné slupky, ne jádro představ.“

J. A. Komenský (1592 – 1670)

Dospělý člověk se středoškolským vzděláním prý používá 9 až 10 tisíc slov, navíc pasivně rozumí dalším skoro dvaceti tisícům slov všech slovních druhů. Teď jde o to, zda všichni chápeme stejně nebo alespoň podobně význam slov.

Před čtyřmi stoletími si J. A. Komenský stěžoval, že tomu tak není. Co by asi říkal dnes?

Začněme z ostra – pojmem trest smrti. Každý víme, co se tímto pojmem myslí, jeho denotativní význam je zřejmý, jasný, nepochybný. A přece cítíme, že když dva lidé budou spolu mluvit o trestu smrti, mohou témuž spojení slov dávat zcela odlišné znaménko, jiné významy.

Vedle denotativního významu (to jest toho, co určité slovo či slovní spojení označuje) má smysl mluvit o významu **konotativním**.

Toto psychologicky mimořádně významné adjektivum označuje *rozsah myšlenek, citů a hodnocení, která se nám seskupují okolo určitého slova (slovního spojení)*. Zajisté odpovídá naší zkušenosti, že právě spojení slov trest smrti vyvolává u různých lidí zcela odlišné, leckdy protikladné a neslučitelné city, hodnocení, postoje – tedy má různé konotace, což vede nejen k nedorozumění, nýbrž i k vášnivým sporům, konfliktům.

Každá doba má svá slova, a tedy i dnes, kdy píšu tyto řádky (blíží se konec roku 1991), slyšíme a čteme v hromadných sdělovačích, na poradách, schůzích, ve shromážděním i v hospodách: struktura (stará), nezaměstnanost, plošně, sociální (jistoty i nejistoty), lustrace, identita, demokratický, právní, privatizovat, rozpočet, zprůhlednit, přerozdělit, demagogický, suverenita, samospráva, totalita, podnikat, mafie...

V letech sedmdesátých to ovšem byla slova jiná, známe je dost přesně díky zkoumání Ústavu pro jazyk český ČSAV (Těšitelová M. a kol., 1980). Nejčastěji používali tehdejší publicisté a novináři například tato slova: rok, práce, lid, socia-

listický, museti, každý, strana, úkol, veliký, sovětský, pracovník...

Každá doba má i slova a úsloví, která se častým užíváním znehodnocují, zplaní. Obsah se vytratil a rozsah rozšířil do té míry, že málokdo přesně ví, co přesně znamenají, co označují – a co pomáhají falšovat.

Na začátku první republiky to nebyl nikdo menší než Karel Čapek, kdo psal do novin své „kritiky slov“: novota, příliš, návrat k někomu či k něčemu, horečný, povinnost, pověra, stanovisko, překonati...

Koncem léta 1989 spatřil světlo samizdatového světa esej Václava Havla „Slovo o slově“, kde autor rozebral velmi frekventované slovo „socialismus“ a poukázal na jeho vágnost i zneužití, aby tak zdůvodnil, proč je správné a užitečné raději se tomuto slovu vyhýbat.

A v listopadu 1989, po prvé hned dvacátého druhého, začal psát Antonín Přidal do Svobodného slova „Slovník do hrsti“, knižně vyšel v r. 1990. Emoce a stávka byla první slova, tehdy frekventovaná, významná – a tudíž hodná obezřetného zacházení a především jasného vymezení i vymezování.

V březnu 1990 se tentýž autor pokusil založit Hnutí za větší stručnost, které lze chápat i jako hnutí směřující k přesnému a jasnému používání slov. Škoda, že se návrh dosud neujal.

Nadužívaná, mlhavá a matoucí slova jsou výrazem nejen neúcty k mateřskému jazyku, nýbrž i líného myšlení. A současně, jak už to tak při mezilidské komunikaci bývá, zplanelá

slova nahrazují myšlenky prázdňými zvuky – a tím myšlení ještě více otupují.

Vezměme třeba slovo demokracie. V překladu ze starořečtiny znamená vládu lidu. Ale jaké vládnutí? Přímé, kdy občané vždy o všem hlasují? Nebo když na pár let zvolí své zástupce, aby přijímali zákony jménem těch a pro ty, kteří je zvolili? Demokracie je též, říkal TGM, diskuse a v jiné souvislosti dodával, že je morálním krédem, vyjadřujícím důvěru v lidi, v člověka. Někomu jinému zase demokracie znamená právní stát a ještě jinému právo na každého řvát, případně i zmlátit toho, kdo má snědší pleť.

Z doby ne tak dávné známe i spojení „lidová demokracie“ a „demokracie socialistická“. Obě neměly nic společného se svobodnými volbami, s diskusí, mravností, natož s vládou lidu.

(O kouzlech s tak zvanou ideologizací jazyka psal už v roce 1948 George Orwell, odkazují na jeho knížku „1984“.)

Takže: když dnes někdo hlásá, že je pro demokracii nebo dokonce, že jedině On (jeho partaj, hnutí či jiný spolek) je zárukou té pravé a jedině možné demokracie, je dobré dát si pozor; a nemá smysl souhlasit ani polemizovat. Než jakákoliv debata, neřku-li polemika začne, je na místě otázka: O čem to přesně, vážený pane, mluvíte? Co máte na mysli, když právě teď a zde mluvíte o demokracii?

Totéž platí pro početnou řadu dalších slov. Ubylo by tak planých polemik, nedorozumění i zbytečných sporů.

V závěru první kapitoly byla zmínka o emočním náboji mezilidské komunikace, tam jsme však city nechali poněkud v ústraní, věnujme se jim teď. Jsou slova, která mají pro řadu lidí silný emoční náboj: rozvod, porno, rakovina, milovat,

potrat, dítě, muž (pro ženy), žena (pro muže)... Jiná zase vnímáme, aniž by se nám zvýšil krevní tlak nebo adrenalin vyloučil do krve: hrnek, lidstvo, napsat, počítač, nůžky, pero...

I zde však platí: jak kdy a jak pro koho. Řekněme třeba „počítač“. Toto slovo nechává většinu lidí poměrně v klidu, u mne však právě teď vyvolává dosti silnou negativní emoci. Když jsem včera napsal přímo do toho zázraku tuhle kapitolu, vypnuli z ničeho nic elektřinu – a vše se smazalo, zmizelo.

Takové lapálie časem pominou. Jsou však slova, spojená s osobní historií člověka, která bolí někdy i celý život. Označují a jaksí zastupují události nebo situace, kdy se nám stalo něco hodně nepříjemného, zlého. Bývají to naše traumata.

C. G. Jung (1875 – 1961), jeden z největších psychologů našeho století, vypracoval tzv. asociační metodu, pomocí které lze pátrat po komplexech a traumatizujících zážitcích potlačených do podvědomí. Děje se tak pomocí podnětových slov, která se dotyčnému člověku exponují a pak se rozebrají jeho reakce. Když některé slovo vyvolá afektivní reakci, pozná se to například podle toho, že se prodlouží reakční čas (doba, která uplyne mezi podnětem a reagováním); nebo zkoumaná osoba odpoví nějakou nic neříkající všooobecností či citátem; také může choulostivé, afektivně nabitě slovo přeslechnout a nereagovat vůbec; anebo naopak začne být nápadně mnohomluvná.

V padesátých letech vymyslela skupina amerických odborníků zajímavou metodu na zjišťování psychologického, to jest konotativního významu slov pro toho kterého člověka i skupinu lidí. Metoda se jmenuje sémantický diferenciál. Můžete si ji na sobě zkusit.

Řekněte si slova „předseda vlády“ a rozhodněte se pro jednoho určitého premiéra ze všech možných. A teď si čtete řádek po řádku v tabulce na následující straně, kde najdete dvojice protikladných přídavných jmen. Jestliže se vám dotyčný pan předseda spojuje výrazně s přídavným jménem v levém sloupci, udělejte x do rubričky pod číslem 1. A pokud se vám pan premiér pojí s opačným přídavným jménem, napište x pod číslo 7 (poslední sloupec). A když ani tak ani onak, zvolte jeden ze sloupců 2 až 6 podle toho, ke kterému přídavnému jménu má uvažovaný předseda vlády blíž – ve vaší mysli. A nemůžete-li se rozhodnout, udělejte, v nejhroším, křížek do rubričky pod číslem 4.

Odborníci v čele s Ch. Osgoodem (1957) provedli řadu zkoumání, výsledky staticky zpracovali a pak konstatovali čtyři základní faktory v našem „sémantickém prostoru“.

- ☞ První je faktor porozumění (P): do jaké míry je nám význam slova – v našem případě je to pan premiér – jasný, známý, čitelný, pochopitelný, srozumitelný.
- ☞ Druhý je faktor potence, síly (S): jak se nám dané slovo pojí s dvojicemi mírný – útočný, jemný – hrubý, velký – malý, silný – slabý.
- ☞ Třetím je faktor aktivity (A): aktivní – pasivní, tichý – hlasitý, hranatý – kulatý, rychlý – pomalý.
- ☞ Konečně čtvrtý a nejdůležitější je faktor hodnocení (H): dobrý – špatný, čistý – špinavý, upřímný – falešný, krásný – ošklivý, morální – nemorální, chytrý – hloupý.

Předseda vlády pan

	1	2	3	4	5	6	7		
(1) jemný								hrubý	(S)
(2) aktivní								pasivní	(A)
(3) dobrý								špatný	(H)
(4) čistý								špinavý	(H)
(5) známý								cizí	(P)
(6) upřímný								falešný	(H)
(7) jednoduchý								složitý	(H)
(8) hlasitý								tichý	(A)
(9) hranatý								kulatý	(A)
(10) krásný								ošklivý	(H)
(11) mírný								útočný	(S)
(12) morální								nemorální	(H)
(13) rychlý								pomalý	(A)
(14) chytrý								hloupý	(H)
(15) čitelný								nejasný	(P)
(16) přátelský								nepřátelský	(H)
(17) velký								malý	(S)
(18) silný								slabý	(S)
(19) ostrý								tupý	(S)
(20) skromný								domyšlivý	(H)

Kdybychom určité skupině lidí předložili stejnou tabulku a všichni měli na mysli jednoho a téhož premiéra, můžeme docela přesně zjistit (daleko přesněji, než činí běžné výzkumy, kdo komu důvěřuje a nedůvěřuje), jak je dotyčný politik vnímaný a hodnocený.

Slova „předseda vlády“ je možné nahradit jinými pojmy, obecnějšími nebo zcela konkrétními: učitel, škola, rodina, Brno, komunista, nezaměstnanost, rozvod; nebo také černochoch, bělochoch, Arab, Čech, Slovák... Též je možné i přídavná jména doplňovat podle potřeb a zaměření zkoumání.

A jak člověk „konotuje“ sám sebe? Jak se vidí, hodnotí, co si o sobě myslí? Místo předseda vlády se napíše JÁ , přídavná jména mohou zůstat, je však možné též přidat takové dvojice, které by mě zajímaly. A pak už lze křížkovat. Výsledky sebeposouzení bych si mohl konfrontovat s tím, jak mě na stejné tabulce „okřížkoval“ člověk, který mě dobře zná. Srovnání by mohlo i překvapit, teď ale nevím, zda příjemně.